

В.Д. Гончаренко, *д-р юрид. наук, професор,
зав. кафедри історії держави і права
України і зарубіжних країн
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого,
член-кореспондент АПрН України, м. Харків*

УДК 340.15 (477): 342.53

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ УРСР 1937 РОКУ

В історії організації й діяльності найвищих органів Української РСР новий етап розпочався з прийняттям 30 січня 1937 р. Надзвичайним XIV з'їздом Рад УРСР нової Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки. Вона складалася з 13 розділів, які включали 146 статей. У Конституції розглядалися такі питання, як суспільний і державний устрої, найвищі органи державної влади й органи державного управління УРСР і Молдавської АРСР, місцеві органи державної влади, бюджет УРСР, суд і прокуратура, основні права й обов'язки громадян, виборча система, герб, прапор, столиця, порядок зміни самої Конституції [7, с. 102-122]. Конституція була повністю побудо-

вана на основі Конституції СРСР 1936 р., й у повній відповідності їй. Остання була розроблена Конституційною комісією під керівництвом Й.Сталіна, якому належить ідея радикальної перебудови найвищих представницьких органів влади Союзу РСР і союзних республік. Про це свідчить запис висловлювань Й.Сталіна, які збереглися серед матеріалів підкомісії центральних і місцевих органів влади Конституційної комісії з підготовки проекту цієї Конституції [11, с. 119]. Виступаючи з доповіддю про проект Конституції СРСР на Надзвичайному VШ Всесоюзному з'їзді Рад 25 листопада 1936 р., Й.Сталін, розкритикувавши пропозицію стосовно надання Президії Верховної

Ради СРСР права видавати тимчасові законодавчі акти, категорично заявив, що треба, нарешті, покінчити з тим положенням, коли законодавством займається не один який-небудь орган, а декілька, що таке становище суперечить принципу стабільності законів, яка потрібна в даний час більше, ніж коли б то не було. Законодавча влада має здійснюватись тільки одним органом – Верховною Радою СРСР [17, с. 83]. Ця його вказівка знайшла повне втілення в Конституції СРСР 1936 р. У Конституції зазначалося: «Законодавча влада СРСР здійснюється виключно Верховною Радою СРСР» (ст.32) [13, с.77]; «Верховна Рада союзної республіки є єдиним законодавчим органом республіки (ст. 59)» [13, с.80].

У повній відповідності з Конституцією СРСР Конституція УРСР теж визначала правовий статус Верховної Ради УРСР. Цьому питанню було присвячено низку статей її розд. III «Найвищі органи державної влади Української Радянської Соціалістичної Республіки». Судячи з назви йшлося не про один найвищий орган державної влади. Хоча у ст. 20 було чітко записано: «Найвищим органом державної влади УРСР є Верховна Рада УРСР» [7, с.105]. У статі ж 23 Конституції проголошувалося, що «Верховна Рада УРСР є єдиним законодав-

чим органом УРСР» [7, с.106].

Конституцією передбачалося, що Верховна Рада УРСР має працювати в сесійному порядку, збираючись на сесії двічі на рік (ст. 31). За Основним Законом Верховна Рада була постійно існуючим найвищим органом державної влади УРСР, який обирався її громадянами строком на 4 роки. Разом із тим як за складом, так і призначенням Верховна Рада не була органом, який міг (або повинен був) засідати безперервно. На практиці склалося так, що кожна її сесія тривала 2-3 дні. Дослідники цього періоду пов'язують це з різними обставинами. Так, І.Т. Беспалий підкреслював, що депутати Верховної Ради – працівники соціалістичної промисловості і транспорту, сільського господарства, науки й культури, громадських і державних установ, а не «професійні парламентарі» беруть активну участь у повсякденній діяльності установ, підприємств, організацій. Необхідність участі депутатів у соціалістичному будівництві, підтримання контакту з масами трудящих, необхідність безпосереднього впровадження в життя прийнятих законів – це та перша причина, що зумовлює сесійний порядок роботи Верховної Ради союзної республіки, а другою є та обставина, що Верховна Рада покликана вирішувати лише

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

основні, найважливіші питання державного життя [1, с.7-9].

Сесійний, до того ж короткотривалий характер роботи Верховної Ради УРСР вимагав передбачення функціонування в республіці в період між її сесіями такого органу державної влади, який міг би розглядати й вирішувати на вищому рівні питання державного, господарського й соціально-культурного будівництва в країні. Тому Конституція УРСР 1937 р. у цьому ж розд. III присвятила низку статей такому органу, як Президія Верховної Ради УРСР. Перш за все визначався порядок її формування. Вона обиралась Верховною Радою у складі: Голови Президії Верховної Ради УРСР, 2-х заступників, секретаря й 15 членів Президії (ст. 28). Це питання розглядалось й вирішувалось Верховною Радою УРСР на першій сесії кожного нового скликання. За 40 років дії Конституції УРСР 1937 р. Верховна Рада УРСР обиралась 9 разів, і кожна нова Перша її сесія обирала з числа депутатів Верховної Ради нового скликання новий склад Президії. Так, Перша сесія Верховної Ради УРСР першого скликання обрала першу Президію Верховної Ради УРСР 28 липня 1938 р. Тоді її Головою було обрано І.Т. Корнійця [6, с.45]. Головою Президії 9-го скликання – І.С. Грушецький [3, с.82]. У зв'язку з виходом на

пенсію 14 червня 1976 р. І.С. Грушецький був звільнений Верховною Радою від обов'язків Голови Президії Верховної Ради УРСР. Головою Президії було обрано О.Ф. Ватченка [4, с.162]. Верховна Рада мала право частково або ж і повністю замінити склад обраної нею Президії Верховної Ради УРСР.

Правовий статус і місце Президії Верховної Ради УРСР в системі державних органів республіки за Конституцією у правовому відношенні були аналогічними Президії Верховної Ради СРСР. Місце ж останньої в системі державних органів СРСР визначив Й.Сталін у доповіді на Надзвичайному VIII Всесоюзному з'їзді Рад, який прийняв Конституцію СРСР. Він, зауважив, що за системою цієї Конституції в СРСР не повинно бути одноособового президента, якого обирає все населення нарівні з Верховною Радою і який може протиставити себе їй. Президент в Союзі колегіальний – це Президія Верховної Ради, включаючи й Голову Президії, обраного не всім населенням, а Верховною Радою й підзвітного їй [15, с.531]. Що стосується Президії Верховної Ради союзної республіки, а значить, і Президії Верховної Ради УРСР, то за нею також закріпився статус колегіального президента, про що наголошувалося уже в науковій

літературі 30-х і наступних років [Див.: 12, с.164,168; 9, с.77; 19, с 332].

Зразу ж після появи в системі державних органів Президії Верховної Ради СРСР і Президій Верховних Рад союзних республік у радянській юридичній літературі з'явилися різні точки зору на характер правового положення цих Президій. Так, на думку одних учених, Президія Верховної Ради – це повсякденно діючий і контролюючий орган, підзвітний і підпорядкований Верховній Раді [14, с. 314; 18, с. 90]. З погляду інших, це постійно діючий найвищий орган державної влади в системі Верховної Ради, органічна її частина [15, с. 357]. Як орган Верховної Ради називали її Президію автори підручника «Основи советского государства и права» [12, с.164]. Таку позицію поділяв і Б.П. Кравцов, який теж стверджував, що Президія Верховної Ради союзної республіки є її органом [9, с. 78]. Постійно діючим колегіальним органом Верховної Ради УРСР називають передбачену Конституцією УРСР 1937 р. Президію Верховної Ради УРСР Ю.С. Шемшученко й О.В. Батанов [20, с.68]. Деякі науковці з огляду на характеристику Президії Верховної Ради як її органу, маючи на увазі повноваження, передбачені окремими статтями Конституції союзних

республік, обґрунтовували висновки, що в певних випадках Президія заміняє Верховну Раду, виконуючи специфічні завдання. Так, у ст. 30, Конституції УРСР зазначалося, що Президія Верховної Ради УРСР «д) у період між сесіями Верховної Ради УРСР за поданням голови Ради Народних Комісарів УРСР увільняє від посади і призначає окремих Народних Комісарів УРСР з наступним внесенням на затвердження Верховної Ради УРСР». У ст. 34 Основного Закону вказувалось: «Депутат Верховної Ради УРСР не може бути притягнений до судової відповідальності або заарештований без згоди Верховної Ради УРСР, а в період між сесіями Верховної Ради УРСР – без згоди Президії Верховної Ради УРСР». Стаття 40 Конституції встановлювала: «Рада Народних Комісарів УРСР відповідальна перед Верховною Радою УРСР і їй підзвітна, а в період між сесіями Верховної Ради УРСР – перед Президією Верховної Ради УРСР, якій підзвітна».

Висловлювалася й інша точка зору, згідно з якою Президія Верховної Ради була найвищим органом державної влади лише в період між сесіями Верховної Ради [8, с. 100]. Але, з нашого погляду, найбільш переконливою є точка зору тих правознавців, які вважають, що за

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Конституцією СРСР і Конституціями союзних республік, прийнятих на її основі, Президії Верховних Рад союзної республік не була органічною частиною чи органом Верховної Ради. Президія Верховної Ради союзної республіки – це найвищий орган державної влади союзної республіки, який посідав друге після Верховної Ради місце в системі державних органів [1, с. 10, 11]. Думку І.Т. Беспалого про те, що Президія Верховної Ради союзної республіки була другим після Верховної Ради вищим органом державної влади поділяв і В.В. Цветков. Однак він вважав помилковим твердження вченого щодо того, що Президія Верховної Ради не є органічною частиною або органом Верховної Ради [19, с. 355].

Розмірковуючи стосовно правового положення Президії Верховної Ради УРСР, зазначимо, що Конституція УРСР 1937 р. визначала термін дії Верховної Ради УРСР – 4 роки. Стаття 36 встановлювала, що по закінченні повноважень Верховної Ради її Президія зберігала свої повноваження «аж до утворення новообраною Верховною Радою УРСР нової Президії Верховної Ради УРСР». На організацію й проведення виборів Верховної Ради УРСР нового скликання Президії згідно зі ст. 35 Конституції УРСР відводилося

не більше 2-х місяців від дня закінчення повноважень Верховної Ради УРСР. Таким чином, Президія Верховної Ради УРСР могла зберігати свої повноваження після закінчення повноважень Верховної Ради, яка її обрала, максимум 2 місяці. А якщо врахувати, що відповідно до ст. 37 Конституції УРСР новообрана Верховна Рада УРСР повинна була бути скликана Президією Верховної Рада попереднього скликання не пізніше, як через місяць після виборів, то ця Президія могла зберігати свої повноваження ще максимум один місяць. Отже, в цілому Президія Верховної Ради УРСР попереднього скликання після закінчення повноважень Верховної Ради, яка її обрала зберігала свої повноваження максимум упродовж 3-х місяців. У цей період низку функцій найвищого органу державної влади, безперечно, виконувала тільки Президія Верховної Ради УРСР, оскільки Верховна Рада уже не мала повноважень. Таким чином, Президія була єдиним найвищим постійно діючим органом державної влади в УРСР.

Залишалася Президія Верховної Ради УРСР таким же органом як у міжсесійний період, так і у під час роботи сесії Верховної Ради УРСР, оскільки, за слушним зауваженням І.Т. Беспалого, під час сесії вона зовсім не здійсню-

вала «функцій робочої президії сесії» [1, с. 113]. Будучи найвищим органом державної влади УРСР, Президія Верховної Ради УРСР посідала друге місце після Верховної Ради УРСР у системі її державних органів. Виняток становив період, коли закінчувались повноваження Верховної Ради, а обрана нею Президія зберігала свої повноваження до утворення новообраною Верховною Радою УРСР нової Президії Верховної Ради УРСР. Ця другорядність Президії Верховної Ради УРСР порівняно з Верховною Радою зумовлювалась низкою чинників. Перш за все Президія, згідно зі ст. 29 Конституції була підзвітна Верховній Раді у своїй діяльності й перед нею відповідальна. У зв'язку з цим Верховна Рада могла в будь-який час в разі необхідності переобрати як увесь склад Президії, Верховної Ради УРСР, так і окремих її членів, або Голову, його заступників чи секретаря. Конституція УРСР не передбачала права Президії накладати вето на рішення Верховної Ради, а також права розпуску останньої за своїм розсудом, у той час як Верховна Рада УРСР мала право по суті розпустити Президію шляхом переобрання всього її складу. Про високий статус Президії Верховної Ради УРСР як другого після Верховної Ради УРСР найвищого органу

влади республіки свідчить віднесення до її відання широкого кола питань державного, господарського й соціально-культурного будівництва в УРСР, визначених у ст. 19 Конституції УРСР 1937 р.

Водночас із переліком предметів відання найвищих органів влади та органів державного управління Конституція УРСР визначала питання, які підлягали вирішенню Президією Верховної Ради УРСР. Так, у ст. 30 говорилося: «Президія Верховної Ради УРСР: а) скликає сесії Верховної Ради УРСР; б) дає тлумачення законів УРСР, видає укази; в) провадить всенародне опитування (референдум); г) скасовує постанови і розпорядження Ради Народних Комісарів УРСР, Ради Народних Комісарів Молдавської АРСР, а також постанови і розпорядження обласних Рад депутатів трудящих, у разі їх невідповідності закону; д) у період між сесіями Верховної Ради УРСР за поданням голови Ради Народних Комісарів УРСР увільняє від посади і призначає окремих Народних Комісарів УРСР з наступним внесенням на затвердження Верховної Ради УРСР; е) надає права громадянства УРСР; є) надає почесні звання УРСР і удостоює нагород; ж) здійснює право помилування громадян, засуджених судовими органами УРСР» [7, с.106].

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Як підкреслюється в правовій літературі, вказані повноваження Президії становили її виключну компетенцію [19, с.357], і ніякий державний орган УРСР, у тому числі й Верховна Рада, не вправі були вирішувати питання, зазначені в ст. 30 Конституції УРСР. Цей висновок впливає зі змісту ст. 22 Основного Закону, де було записано: «Верховна Рада УРСР здійснює всі права, що належать УРСР згідно зі статтями 13 і 19 Конституції УРСР, оскільки вони не належать в силу Конституції до компетенції підзвітних Верховній Раді УРСР органів УРСР: Президії Верховної Ради УРСР, Ради Народних Комісарів УРСР і Народних Комісаріатів УРСР» [7, с. 105, 106]. Аналізуючи цю ситуацію, Л.Т. Кривенко влучно зауважує, що Конституція УРСР 1937 р. «сформулювала пряму заборону вторгнення парламенту Раду у сферу діяльності колегіального глави держави – Президії Верховної Ради» [10, с.7].

Крім зазначених вище повноважень до відання Президії Верховної Ради УРСР належали питання, пов'язані з організацією й проведенням виборів Верховної Ради, місцевих Рад депутатів трудящих. Так, Президія Верховної Ради призначала день виборів і затверджувала положення про вибори названих органів державної влади. Напри-

клад, у зв'язку із закінченням повноважень Верховної Ради УРСР другого скликання Президія 12 грудня 1950 р. затвердила Положення про вибори до Верховної Ради УРСР і на підставі ст. 35 Конституції. призначила чергові вибори. Згідно із цим Положенням до відання Президії Верховної Ради УРСР входило затвердження складу республіканської й окружних виборчих комісії по виборах до Ради Національностей Верховної Ради СРСР.

Діяльність Президії Верховної Ради УРСР по здійсненню своїх повноважень знаходила відбиття в актах, що нею видавались. Найпоширенішими правовими актами Президії були укази [1, с.115, 116]. Юридичною базою для видання указів Президії Верховної Ради УРСР служили Конституція УРСР 1937 р., закони Союзу РСР та УРСР укази Президії Верховної Ради СРСР. Залежно від правового змісту укази Президії Верховної Ради УРСР поділялись на 2 групи: (1) укази, які мали нормативний характер; вони містили загальні норми й правила поведінки, розраховані на багаторазове застосування; (2) укази, розраховані на одноразове застосування, які створювали цілком конкретні правовідносини. До них належать укази про призначення на посаду, надання почес-

ного звання, нагородження Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР або Грамотою Верховної Ради УРСР. За роки діяльності Президії Верховної Ради УРСР, правовий статус якої встановлювався Конституцією УРСР 1937 р., подібних указів було прийнято дуже багато. Велика їх кількість стосувалась нагородження орденами «Материнська слава» й медалями «Медаль материнства» багатодітних матерів. Особливо багато такого роду актів було прийнято Президією Верховної Ради УРСР у перші роки після закінчення другої світової війни [2; 1946. – № 1-6].

Зважаючи на сесійний порядок функціонування Верховної Ради УРСР, діяльність її Президії у справі оперативного розв'язання питань верховного керівництва країною була вельми важливою. Особлива активність Президії припадає на початок так званої «хрущовської відлиги», тобто на середину 50-х років. У період між сесіями Верховної Ради УРСР на засіданнях Президії вносились зміни й доповнення в чинне республіканське законодавство, насамперед кримінальне, шлюбно-сімейне, цивільне, трудове, кримінально-процесуальне, цивільне процесуальне, про адміністративну відповідальність, про судоустрій тощо. Вносились також зміни й у сис-

тему органів управління УРСР. Президія регулярно призначала і звільняла з посад членів уряду УРСР та членів Верховного Суду УРСР. Реалізуючи свої повноваження, передбачені Конституцією, Президія Верховної Ради УРСР давала тлумачення окремим нормам кримінального права, кримінально-процесуального права, адміністративного законодавства [6, с.291]. Президія постійно вносила важливі зміни в обласний і районний адміністративний поділи, у правовий стан населених пунктів тощо.

Важливим напрямком роботи Президії Верховної Ради УРСР було встановлення почесних звань, як-от: «Заслужений винахідник Української РСР», «Заслужений раціоналізатор Української РСР», «Заслужений дорожник Української РСР», «Заслужений працівник культури Української РСР», «Заслужений юрист Української РСР», «Заслужений меліоратор Української РСР». Про кожне із цих звань Президією приймалося відповідне положення [Див.: 1960. – № 17. – Ст. 117; 1962. – № 20. – Ст. 254; 1965. – № 43. – Ст. 667; 1966. – № 4. – Ст. 16; 1966. – № 33. – Ст. 200].

Президія Верховної Ради УРСР, здійснюючи надані союзним республікам Конституцією СРСР права в галузі зовнішніх

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

відносин, ратифікувала велику кількість конвенцій, договорів та інших міжнародно-правових актів.

У полі зору Президії Верховної Ради УРСР постійно знаходились питання контролю за додержанням законів Верховним Судом УРСР, міністерствами, відомствами, виконавчими комітетами Рад депутатів трудящих. При цьому Президію цікавили проблеми зміцнення законності, охорони громадського порядку, захист прав громадян, стан прийому відвідувачів виконкомаами Рад, розгляд скарг і заяв громадян в органах управління, стан і практика накладання адміністративних стягнень, а також інші питання державного, господарського й соціально-культурного будівництва, якими займались виконавчі органи. На засіданнях Президії Верховної Ради УРСР розглядались вузлові питання організаційної діяльності місцевих Рад депутатів трудящих, а саме: практика скликання, підготовки й проведення сесій, робота постійних комісій, виконання наказів виборців, відповіді на критичні зауваження і пропозиції депутатів, звіти виконавчих комітетів і депутатів перед виборцями, організація роботи в округах та ін. [6, с. 292]. Значна організаційно-масова діяльність провадилась Президією у зв'язку з виборами до

Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР, місцевих Рад депутатів трудящих і виборів районних (міських) народних судів [5, с. 663].

У той же час діяльність самої Президії Верховної Ради УРСР контролювалась Верховною Радою, зокрема, через затвердження нею прийнятих у міжсесійний період указів Президії. Верховна Рада УРСР усіх 9-ти скликань, яка функціонувала на засадах Конституції УРСР 1937 р., затвердила велику кількість указів Президії, якими вносилися зміни й доповнення в нормативно-правові акти в міжсесійні періоди. Значна частина їх стосувалась кодексів УРСР. Укази ж Президії Верховної Ради УРСР, прийняті в межах її компетенції, подальшому затвердженню Верховною Радою УРСР не підлягали.

Окрім указів Президія Верховної Ради УРСР приймала такі акти, як постанови, в порядку її контролюючої й організаційної роботи з реалізації норм права. Як зазначав І.Т. Беспалий, постанови Президій Верховних Рад союзних республік не були актами нормативного змісту. Вони становили собою акти контролю, виконання і внутрішньої організації Президії, мали конкретний характер і вирішували окремі питання [1, с.141]. Постанови Президії були обов'язкові для виконання тими

органами, про які йшлося в постановвах. Ці постанови Президії Верховної Ради УРСР ставали підставою для прийняття певними державними органами, організаціями, посадовими особами відповідних правових актів. Значну групу складали постанови Президії з питань підготовки виборчих кампаній. Ними вирішувались питання підготовки сесій Верховної Ради УРСР, бо якраз на її Президію Конституція УРСР покладала обов'язок скликання сесії Верховної Ради. Приміром, читаємо в Конституції: «Стаття 31. Сесії Верховної Ради УРСР скликаються Президією Верховної Ради УРСР двічі на рік. Позачергові сесії скликаються Президією Верховної Ради УРСР за її розсудом або на вимогу однієї третини депутатів Верховної Ради УРСР» [7, с.106].

У постановвах втілювалась діяльність Президії Верховної Ради УРСР щодо помилування і прийняття в громадянство.

Здійснюючи свої повноваження, Президія Верховної Ради УРСР приймала постанови, які стосувалися таких організаційних питань, як утворення різних комісій і затвердження їх персонального складу, вирішення інших організаційних питань.

Постанови вступали в силу з моменту їх прийняття Президією Верховної Ради УРСР і були розраховані на досягнення

конкретного факту [1, с.151].

Укази Президії Верховної Ради УРСР публікувалися за підписом Голови й Секретаря Президії у такому офіційному виданні, як «Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки». «Відомості» почали видаватися з 1940 р. Із середини 50-х років вони видавалися російською й українською мовами. Існувала практика, коли останні в поточному році «Відомості» були повністю присвячені алфавітно-предметному покажчику за відповідний рік [Див.: 2; 1959. – № 36. – С. 1055 – 1146; 1977. – Дод. до № 52. – С. 3-42]. У деяких випадках цей покажчик за відповідний рік поміщався в останньому розділі останнього номера «Відомостей» [Див.: 2; 1955. – № 6. – С. 57-60; 1956. – № 11. – С. 291-407]. Крім указів і постанов Президії Верховної Ради УРСР у цьому виданні друкувалися закони й постанови Верховної Ради УРСР, подавалась інформація про засідання її постійних комісій [Див.: 2; 1977. – № 6. – С. 6. – С. 55]. Містилася також інформація про засідання Президії Верховної Ради УРСР [2; 1977. – № 7. – С. 64-66] та про іншу її роботу [Див. 2; 1977 – № 48. – С. 690].

Позачергова сьома сесія Верховної Ради УРСР 9-го скликання 20 квітня 1978 р. прийняла нову Конституцію УРСР, яка за

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Верховною Радою закріпила статус найвищого органу державної влади Української РСР (ст. 97). У ч. 2 ст. 97 Основного Закону країни було зазначено, що «Верховна Рада Української РСР правомочна вирішувати всі питання, віднесені Конституцією СРСР і цією Конституцією до відання Української РСР» [7, с.143].

Таким чином, новою Конституцією 1978 р. компетенція Верховної Ради УРСР була прирів-

няна до компетенції УРСР, а Верховна Рада отримала право розглядати й вирішувати будь-яке питання, в тому числі й ті, що належали до компетенції Президії Верховної Ради УРСР, що потягло за собою певну зміну статусу останньої. Тепер згідно зі ст. 106 Конституції УРСР 1978 р. Президія Верховної Ради УРСР визначалась як «постійно діючий орган Верховної Ради Української РСР» [7, с.145].

Список літератури: 1. *Безпальий І.Т.* Президиум Верховного Совета союзных республик. – М.: Госюризат, 1959. – 152 с. 2. Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки (РСР). 3. Засідання Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання. Перша сесія (4 липня 1975 року): Стеногр. звіт – К., 1975. – 122 с. 4. Засідання Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання. Третя сесія (24-25 червня 1976 року): Стеногр. звіт. – К., 1976. – 214 с. 5. История государства и права Украинской ССР. – Киев.: Наук. думка, 1976. – 759 с. 6. Історія держави і права Української РСР: У 2-х т. – Т. 2: 1937. – 1967 рр. – К.: Наук. думка, 1967. – 427 с. 7. Історія конституційного законодавства України: 3б. док. / Упоряд. *В.Д. Гончаренко*. – Х.: Право, 2007. – 256 с. 8. *Керимов Д.А.* Законодательная деятельность Советского государства (Основные принципы и организационные формы). – М.: Госиздатюридлит, 1959. – 136 с. 9. *Кравцов Б.П.* Верховный Совет СССР – М.: Госиздатюридлит, 1954. – 128 с. 10. *Кривенко Л.Т.* Верховна Рада України. – К.: Ін Юре, 1997. – 45 с. 11. *Лукьянов А.И.* Развитие законодательства о советских представительных органах власти (Некоторые вопросы истории, теории и практики). – М.: Юрид. лит., 1978 – 352 с. 12. Основы Советского государства и права – М.: Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1947. – 646 с. 13. Сборник нормативных актов по советскому государственному праву. – М.: Юрид. лит. 1984. – 832 с. 14. Советское государственное право: Учеб. для юрид. ин-тов / Под общ. редакцией *А.Я. Вышинского*. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. – 765 с. 15. Советское государственное право – М.: Юриздат., 1948. – 456 с. 16. *Сталин И.* Вопросы ленинизма. – Изд. XI. – М.: ОГИЗ, 1947. – 611 с. 17. *Сталин И.* Доклад о проекте Конституции Союза ССР. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. – М., 1951. – 180 с. 18. *Трайнин И.П.* О главе государства // Сов. гос-во. – 1938. – № 1. – С. 87-95. 19. *Цветков В.В., Макогон С.О.* Радянське державне право: Підруч. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 463 с. 20. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. – Т. 5: П-С. / Гол. редкол. *Ю.С. Шемшученко*. – К., 2003. – 736 с.

Надійшла до редакції 25.12.2008 р.